

Βασίλης Δημητριάδης
Συνταξιούχος Καθηγητής Τουρκολογίας
Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης

Η Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία

Εισαγωγικά

Πολλοί είναι αυτοί που έχουν γράψει για την ιστορία της Θεσσαλονίκης και τα μνημεία της και πολλά ακόμα θα γραφούν γι' αυτή. Μια πόλη που έχει ζήσει μια ζωή αδιάκοπη για 2300 χρόνια, και έχει παρουσιάσει πολλές διαφορετικές οικοδομικές, πολιτικές, πολιτιστικές και κοινωνικές μορφές, κάτω από πολλούς αφέντες, έχει πολλά να προσφέρει στους μελετητές της. Και σήμερα ακόμα δεν είναι λίγα τα προβλήματα της ιστορίας της που δεν έχουν διαλευκανθεί και χρειάζονται να ερευνηθούν.

Για τις πληροφορίες που παρουσιάζονται εδώ στηρίχθηκα κυρίως στην έρευνα των πηγών, που είχα στα χέρια μου για τριάντα σχεδόν χρόνια, όσο ήμουν διευθυντής του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας στη Θεσσαλονίκη· η πιο σημαντική από αυτές ήταν τα 350 περίπου κατάστιχα των καδήδων, από το 1690 περίπου ως το 1912, με πολλές χιλιάδες έγγραφα ποικίλου περιεχομένου· τα κτηματολογικά, φορολογικά και βακουφικά κατάστιχα πρόσφεραν επίσης πολλές και πολύτιμες πληροφορίες. Παράλληλα χρησιμοποίησα όλες τις μελέτες που είχαν γραφεί για την ίδια εποχή. Από την πληθώρα των ερευνητών αυτών θα μου επιτρέψετε να αναφέρω μόνο το δάσκαλό μου Απόστολο Βακαλόπουλο, που είναι αυτός που με προέτρεψε να μάθω τουρκικά και να ασχοληθώ με τις τουρκολογικές σπουδές.

Περπάτησα όμως και πολλές φορές την πόλη όσο έγραφα το βιβλίο μου για την Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης, παρατηρώντας πολλές λεπτομέρειες που υπήρχαν ακόμα από την περίοδο της τουρκοκρατίας ως πριν από είκοσι χρόνια, και σημείωσα και φωτογράφησα πολλές από αυτές, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς διαβάζοντας την Τοπογραφία και περιδιαβάζοντας την πόλη.

Αν θέλαμε να χαρακτηρίσουμε τη Θεσσαλονίκη κατά τους πέντε περίπου αιώνες που κράτησε σ' αυτήν η τουρκοκρατία, πιο πετυχημένος χαρακτηρισμός που έρχεται στο νου είναι μιας πολυεθνικής πόλης. Εκτός από τις τρεις επικρατέστερες εθνικές ομάδες που αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της, Εβραίους, Τούρκους και Έλληνες, υπήρχαν και πολλοί

ακόμα, εντασσόμενοι στη μια ή την άλλη ομάδα, που ξεχώριζαν με βάση τη θρησκεία τους. Άλβανοί, Άραβες και Εβραίοι εξισλαμίστηκαν με τους Τούρκους, Βλάχοι και σλαβικής καταγωγής με τους Έλληνες, και Εβραίοι από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες με τις ιδιαίτερες γλώσσες και συνήθειές τους, όλοι αποτελούσαν ένα συνοθύλευμα πολύχρωμο και πολύφωνο. Μαζί τους ζούσε και ένας μικρός αριθμός Ευρωπαίων, Γάλλοι, Άγγλοι, Ιταλοί, Μαλτέζοι, με σημαντική επίδραση στην οικονομική ζωή της πόλης.

Ενδιαφέρον θα ήταν να εξετάσουμε πώς ζούσαν και λειτουργούσαν όλες αυτές οι διαφορετικές εθνικότητες μέσα στα όρια της πόλης. Είναι πιθανό πως ξέρουμε πολύ περισσότερα για τη ζωή των αρχαίων Ελλήνων στην εποχή του Περικλή, παρά για το πως ζούσαν οι παππούδες μας πριν από δυο τρεις γενιές. Πολλοί πιστεύουν ότι η τουρκοκρατία ήταν μια εποχή χωρίς αλλαγές από την αρχή ως το τέλος, και προεκτείνουν τον τρόπο ζωής από τα τελευταία χρόνια της, που είναι πιο γνωστά, ως τον 15ο αιώνα. Ο ρυθμός που άλλαζε, βέβαια, ήταν πολύ πιο αργός από ό,τι είναι σήμερα, είναι όμως υπερβολικό να πιστεύουμε πως τίποτα δεν άλλαξε για 500 χρόνια.

Ιστορικό πλαίσιο

Τούρκοι εμφανίστηκαν για πρώτη φορά έξω από τα τείχη της πόλης γύρω στο 1372. Ήταν επιδρομείς που ακολουθούσαν τον περίφημο Γαζή Εβρενός Μπέη. Σημαντικός ήταν ο ρόλος τους στις πολιορκίες της Θεσσαλονίκης, με την εγκατάστασή τους στα Γενισιά και τα γύρω χωριά. Οι κάτοικοί της, αποκλεισμένοι για πέντε χρόνια από αυτούς και χωρίς καμιά ενίσχυση από το βυζαντινό κράτος, αναγκάστηκαν το 1387 να παραδοθούν με όρους στις οθωμανικές δυνάμεις. Πλήρωσαν φόρο υποτέλειας, στην πόλη εγκαταστάθηκε τουρκική φρουρά και η Αχειροποίητος μετατράπηκε σε τζαμί.

Η ανεκτική στάση των Τούρκων δεν κράτησε πολύ. Κατά τον βυζαντινό ιστορικό Δούκα, το 1394 ο σουλτάνος Μπαγιαζίτ Α΄ «είλε και Θεσσαλονίκη και τα μετά την Θεσσαλονίκη χωρία». Πιθανώς αυτό το «είλε» σημαίνει ότι ο Μπαγιαζίτ εφάρμοσε και στην περιοχή της Θεσσαλονίκης την πολιτική της πλήρους υποταγής στο οθωμανικό κράτος καταργώντας τα διάφορα προνόμια και επιβάλλοντας το τιμαριωτικό σύστημα. Κανένας σύγχρονος ιστορικός δεν αναφέρει μια δεύτερη πολιορκία και τη λεηλασία της πόλης που επακολούθησε συνήθως.

Στις Ομιλίες του Ισιδώρου, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης την εποχή εκείνη, υπάρχουν αναφορές που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι αρκετές εκκλησίες της πόλης είχαν δημευθεί από τους Τούρκους και είχαν επιβληθεί νέοι φόροι, ανάμεσα στους οποίους ήταν και το παιδομάζωμα, νέος θεσμός τότε στην οθωμανική αυτοκρατορία.

Στις πρώτες δεκαετίες του 15ου αιώνα η Θεσσαλονίκη γίνεται και πάλι για μικρό διάστημα βυζαντινή. Στη μάχη της Αγκύρας το 1402, ο Μπαγιαζίτ Α΄ νικήθηκε από τον Ταμερλάνο και έπεσε στα χέρια του αιχμάλωτος. Το οθωμανικό κράτος τότε μοιράστηκε στους γιους του, που αμέσως άρχισαν τους εμφύλιους πολέμους. Το 1403 ένας από αυτούς, ο Σουλεϊμάν, που είχε αναλάβει τις οθωμανικές περιοχές στην Ευρώπη, για να μην έχει αντίπαλους και τους Βυζαντινούς, επέστρεψε στον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ τη Θεσσαλονίκη και μερικές περιοχές γύρω από αυτή. Κατά το διάστημα αυτό, η πόλη υπέφερε πολλά. Πολιορκήθηκε δυο φορές, το 1412

και το 1416, και άρχισε να πληρώνει βαρύ φόρο υποταγής. Οι πολεμιστές του Εβρενός έκαναν συνεχώς επιδρομές και οι κάτοικοι της πόλης δεν τολμούσαν να βγουν έξω από τα τείχη, ούτε για να θάψουν τους νεκρούς τους. Η πείνα και η ανασφάλεια ανάγκασαν πολλούς να την εγκαταλείψουν. Βλέποντας πως δεν μπορεί να την υπερασπίσει το 1423 ο κυβερνήτης της Ανδρόνικος την παρέδωσε στους Βενετούς. Η σκληρή στάση αυτών απέναντι στους ορθόδοξους κατοίκους της και τα ανεπαρκή μέτρα που πήραν για την αντιμετώπιση του τουρκικού κινδύνου οδήγησαν και πάλι τους κατοίκους σε φυγή και η πόλη έμεινε σχεδόν έρημη.

Το τέλος αυτής της ταραγμένης περιόδου επήλθε στις 29 Μαρτίου 1430. Έπειτα από πολιτορκία λίγων ημερών, ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ την κατέλαβε με επίθεση. Για δύο μέρες ο στρατός του λεηλατούσε την πόλη. Όσοι κάτοικοι είχαν απομείνει είτε σκοτώθηκαν είτε σκλαβώθηκαν. Την τρίτη μέρα ο σουλτάνος μπήκε στην πόλη και προσευχήθηκε στην Αχειροποίητο, που έγινε και πάλι τζαμί.

Αναβίωση της πόλης επί Τουρκοκρατίας

Ο σουλτάνος προσπάθησε να επαναφέρει τη ζωή στην πόλη, που έπειτα από τόσες περιπέτειες ήταν ερειπωμένη και έρημη. Έπρεπε επίσης να τη μετατρέψει σε μια ισλαμική πόλη, για να είναι δυνατή η εγκατάσταση μουσουλμάνων σ' αυτή. Ο Ιωάννης Αναγνώστης, αυτόπτης μάρτυρας όλων αυτών των γεγονότων, γράφει ότι ο Μουράτ Β΄ εξαγόρασε πολλούς αιχμάλωτους και τους απελευθέρωσε, προέτρεψε τους αξιωματούχους του να κάνουν το ίδιο, επιδιόρθωσε τα τείχη και τους πύργους, και δώρισε σε πολλούς σπίτια, μοναστήρια και εκκλησίες. Υποχρέωσε επίσης χίλιους κατοίκους των Γενιτών να κατοικήσουν στη Θεσσαλονίκη και παραχώρησε φορολογικές απαλλαγές σε όσους θα εγκαθίσταντο σ' αυτή.

Η μετατροπή σε ισλαμική πόλη δεν ήταν δύσκολη. Χρειάζονταν πρώτα απ' όλα τζαμιά, απαραίτητα για την προσευχή των πιστών. Η πόλη είχε καταληφθεί με επίθεση, και σύμφωνα με τις ισλαμικές αρχές, όλες οι εκκλησίες της είχαν δημευθεί και μπορούσαν εύκολα να μετατραπούν σε ισλαμικά τεμένη. Μερικές δόθηκαν πίσω στους χριστιανούς, μια που οι Τούρκοι ήταν λίγοι και δεν χρειάζονταν πολλά τζαμιά, αλλά τις ξαναπήραν όταν αυξήθηκε ο τουρκικός πληθυσμός: το 1492 πήραν τον Άγιο Δημήτριο, το 1500 τον Άγιο Παντελεήμονα, το 1510 την Αγία Αικατερίνη. Γύρω στο 1520 με 1525 ο ναός των Αγίων Αποστόλων μετατράπηκε σε ένα ακόμη τζαμί. Το 1525 έγινε τζαμί ο ναός της Αγίας Σοφίας και το 1590 η Ροτόντα, που τότε ήταν μητρόπολη της Θεσσαλονίκης, γνωστή ως ναός των Αγγέλων.

Εκκλησίες και μονές

Μόνον οι λίγες μικρές εκκλησίες που ανήκαν σε μονές του Αγίου Όρους, οι οποίες είχαν δηλώσει υποταγή λίγο πριν από την κατάληψη της πόλης, έμειναν χριστιανικοί ναοί: η Παναγία Δεξιά, γνωστή τότε ως ναός του Αγίου Υπατίου, η Υπαπαντή, η Παναγούδα, ο Άγιος Αθανάσιος, ο Άγιος Νικόλαος, ο Άγιος Μηνάς και μερικές άλλες. Όλες βρίσκονταν μέσα σε μεγάλες αυλές, με σπίτια γύρω τους και χωρίς καμπαναριά, για να μη προσελκύουν την προσοχή των μουσουλμάνων και κινδυνεύουν από το θρησκευτικό τους φανατισμό. Όλες ανακαινίσθηκαν και

επεκτάθηκαν κατά τον 19ο αιώνα, πράγμα που απαγορευόταν αυστηρά ως τότε. Αυτές χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι ως ενοριακούς ναούς ως το τέλος της τουρκοκρατίας.

Από τις πολυάριθμες βυζαντινές μονές που υπήρχαν στην πόλη, πολύ λίγες συνέχισαν να υπάρχουν έπειτα από την άλωσή της· η μόνη που κατόρθωσε να επιζήσει σε όλο το διάστημα της τουρκοκρατίας είναι η μονή Βλατάδων, γνωστή και σήμερα ως Τσαούς Μοναστήρι.

Τζαμιά και τεκέδες

Τα τζαμιά της Θεσσαλονίκης ήταν πολυάριθμα. Καταγράφονται 38 τζαμιά, των οποίων οι μιναρέδες ξεπρόβαλαν δίνοντας την εντύπωση δάσους σε όποιον ερχόταν από τη θάλασσα, και 49 μικρά συνοικιακά τεμένη χωρίς μιναρέ. Τα τζαμιά ήταν τα κέντρα της θρησκευτικής ζωής των μουσουλμάνων, της εκπαιδευτικής, με τα σχολεία και τους μεντρεσέδες που είχαν στον περίβολό τους, και της κοινωνικής, καθώς εκεί συγκεντρώνονταν όλοι οι μουσουλμάνοι για να μάθουν τις ειδήσεις και τα νέα κυβερνητικά μέτρα, και να συζητήσουν για τα προβλήματα της πόλης. Σήμερα σώζονται μόνο τρία τζαμιά χτισμένα από Τούρκους: του Χαμζά Μπέη στην Εγνατία, μπροστά στο Καραβάν-Σεράι, που η σκεπαστή αυλή του στέγασε για χρόνια τον κινηματογράφο Αλκαζάρ, το Αλατζά Ιμαρέτ στην επάνω πόλη, που πήρε την ονομασία του από τον πολύχρωμο μιναρέ του και το πτωχοκομείο που είχε, και το Γενί Τζαμί, Νέο Τζαμί, που χτίστηκε το 1902 από τους Ντονμέδες, τους εξισλαμισμένους Εβραίους· είναι το λεγόμενο Παλιό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Σημαντικός ήταν για τη ζωή των μουσουλμάνων και ο ρόλος των τεκέδων, των θρησκευτικών ιδρυμάτων όπου ζούσαν οι δερβίσηδες. Αυτοί βρίσκονταν πολύ πιο κοντά στον απλό λαό από ό,τι οι μορφωμένοι ουλεμάδες, που διηύθυναν τα τζαμιά, τη δικαιοσύνη και την παιδεία. Στους δερβίσηδες προσέτρεχαν καθημερινά πλούσιοι και φτωχοί για συμβουλές, ή για θεραπεία κάποιας ασθένειας, είτε με κάποιο αγίασμα είτε με την ευλογία του τάφου κάποιου μουσουλμάνου αγίου που είχε ο τεκές, είτε με ξόρκια και ευχές του σεΐχη, του ηγούμενου. Στη Θεσσαλονίκη υπήρχαν πολυάριθμοι τεκέδες. Σχεδόν κάθε συνοικία διέθετε τουλάχιστον ένα. Οι πιο περίφημοι ήταν των Μπεκτασήδων —σ' αυτόν ανήκαν οι Γενίτσαροι— και των Μεβλεβήδων, των περιστρεφόμενων δερβίσηδων. Ο τελευταίος αυτός τεκές, που ήταν και ο μεγαλύτερος και πιο περίφημος της πόλης, βρισκόταν έξω από τα τείχη, σε μια τοποθεσία ξακουστή για την ομορφιά της, εκεί που κατέληγε δυτικά η οδός Αγίου Δημητρίου.

Λουτρά

Οι Τούρκοι χρειάζονταν ακόμα και τα λουτρά, απαραίτητα για την κάθαρση των πιστών πριν από την προσευχή. Ο Μουράτ έσπευσε να χτίσει σε κεντρικό σημείο της πόλης χρησιμοποιώντας υλικά από βυζαντινά κτίρια, το πρώτο τουρκικό λουτρό στην πόλη, που ονομαζόταν Bey Hammamı, λουτρό του Μπέη, γιατί ακόμα δεν είχε τον τίτλο του σουλτάνου, αλλά τον παλιό αυτόν τουρκικό τίτλο. Είναι τα γνωστά σε όλους Λουτρά Παράδεισος, το πιο παλιό τουρκικό μνημείο της πόλης.

Συνοικίες

Για αρκετά χρόνια Τούρκοι και Έλληνες ζούσαν στις ίδιες περιοχές, «αναμίξ», όπως γράφει ο Ιωάννης Αναγνώστης. Στο κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού του 1478, πενήντα περίπου χρόνια έπειτα από την άλωση, οι Τούρκοι αποτελούσαν 27 μικρές ομάδες, η καθεμία με το τζαμί της, σε 9 συνοικίες που είχαν ακόμα τις βυζαντινές ονομασίες τους, όπως Ιπποδρομίου, Αγίας Πελαγίας, Χρυσή, Ασωμάτων, Ομφαλού και Καταφυγής. Στις ίδιες συνοικίες έμεναν και οι χριστιανοί. Οι Τούρκοι ήταν 4.000 και οι χριστιανοί 6.000. Τους λίγους Εβραίους της πόλης, που μιλούσαν ελληνικά, τους Ρωμανιώτες, τους είχαν μεταφέρει στην Κωνσταντινούπολη έπειτα από το 1453. Αυτοί πρέπει να γύρισαν στη Θεσσαλονίκη, όταν από το 1492 και έπειτα και σε όλο το διάστημα του 16ου αιώνα εγκαθίσταντο στην πόλη σε μεγάλο αριθμό οι Εβραίοι που κατέφευγαν στην οθωμανική αυτοκρατορία διωγμένοι από την Ισπανία, την Ιταλία και την κεντρική Ευρώπη.

Η εγκατάσταση των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη όχι μόνον άλλαξε τον χαρακτήρα της πόλης, αλλά και έδωσε μεγάλη ώθηση στην εμπορική και βιοτεχνική της ανάπτυξη. Οι Εβραίοι έφεραν μαζί τους τεχνικές άγνωστες στην Ανατολή. Για πολλά χρόνια είχαν αναλάβει την κατασκευή της τσόχας που χρησιμοποιούσαν για τις στολές των Γενιτσάρων, εξασφαλίζοντας πλούτο και πολλά προνόμια. Αποτελούσαν την μεγαλύτερη και πιο εύρωστη συμπαγή ομάδα Εβραίων στην Ευρώπη κατά τον 16ο αιώνα, και έγιναν το κέντρο του εβραϊσμού· η σχολή με τη μεγάλη βιβλιοθήκη που ίδρυσαν στην περιοχή που σήμερα βρίσκεται το Καπάνι, γνωστή ως Ταλμούδ-Τορά, ήταν κέντρο εβραϊκών σπουδών περίφημο σε όλη την Ευρώπη. Εκεί βρισκόταν και η Ραβινεία της πόλης.

Το 1525 περίπου οι χριστιανοί κατοικούσαν σε 10 συνοικίες, όλες ακόμα με τα βυζαντινά τους ονόματα και οι Τούρκοι σε 38. Ο αριθμός των Τούρκων και των Ελλήνων ήταν σχεδόν ο ίδιος, γύρω στις 8.000 με 9.000 η κάθε κοινότητα. Ο εβραϊκός πληθυσμός υπολογίζεται πως ήταν τότε περίπου 15 χιλιάδες, δεν έχουμε όμως ακριβή στοιχεία.

Σιγά σιγά ο πληθυσμός της πόλης άρχισε να περιορίζεται σε ιδιαίτερες περιοχές και να σχηματίζει χωριστές συνοικίες. Οι Τούρκοι εγκατέλειπαν το επίπεδο κάτω μέρος της πόλης, και έμεναν στα υψηλότερα μέρη της, στην Ακρόπολη και στη σημερινή Άνω Πόλη, για λόγους ασφαλείας και υγιεινής. Μεγάλο μέρος της περιοχής που ήταν πριν ακατοίκητο γέμισε με σπίτια, χωρίς καμιά ρυμοτομία. Τα τουρκικά σπίτια ήταν συνήθως διώροφα και με θέα προς τη θάλασσα. Οι Έλληνες έμεναν στο ανατολικό κυρίως μέρος της πόλης, και κατά μήκος της σημερινής Εγνατίας, ακόμα και σε συνοικίες των οποίων οι εκκλησίες είχαν γίνει τζαμιά, όπως η Αχειροποίητος. Μια συνοικία, η Χρυσή, βρισκόταν κοντά στα δυτικά τείχη· από τότε όμως που η εκκλησία της, η Αγία Αικατερίνη, έγινε τζαμί, οι κάτοικοί της εκκλησιάζονταν στον Άγιο Μηνά, που βρισκόταν χωρίς άλλο εκκλησίασμα στην αγορά της πόλης. Πολλές συνοικίες κρατούσαν ακόμα τις βυζαντινές τους ονομασίες και πολλά ονόματα κατοίκων ήταν βυζαντινά.

Οι Εβραίοι είχαν αυξηθεί σε σημαντικό βαθμό. Οι συνοικίες τους καταλάμβαναν το κέντρο της πόλης, μερικές ήταν και στην περιοχή της αγοράς, από τα παραλιακά τείχη ως το ύψος της Εγνατίας. Μόνον οι Ντονμέδες, οι εξισλαμισμένοι Εβραίοι, εγκαταστάθηκαν ανάμεσα στις δύο κοινότητες, στην περιοχή της σημερινής Πλατείας Δικαστηρίων, στο χώρο της ρωμαϊκής αγοράς και μέχρι την Εγνατία. Τα σπίτια των Εβραίων συνήθως βρίσκονταν στο πιο ανθυγιεινό μέρος της πόλης, γύρω από μια κεντρική αυλή, χωρίς νερό και χωρίς καθαριότητα. Οι συναγωγές τους είχαν

αυξηθεί και οι περισσότερες ονομάζονταν από τις περιοχές από όπου είχαν έλθει οι Εβραίοι που τις είχαν χτίσει: Πούλια, από την Απουλία της Ιταλίας, Αραγκόν, Καστίλια, Πορτουγκάλ, και άλλες.

Εμπόδια στην ανάπτυξη της πόλης

Τρία ήταν τα μεγαλύτερα εμπόδια στην ανάπτυξη της πόλης: οι πυρκαγιές, οι σεισμοί και η πανούκλα. Τα σπίτια ήταν χτισμένα το ένα πλάι στο άλλο, ξύλινα κυρίως, οι δρόμοι στενοί, πυροσβεστική υπηρεσία δεν υπήρχε· έφτανε να πιάσει κάπου φωτιά για να αποτεφρωθεί μεγάλο μέρος της πόλης. Η πανούκλα και άλλες μολυσματικές ασθένειες, κυρίως χολέρα και τύφος, ήταν εύκολο να μεταδοθούν χωρίς δυνατότητα αντιμετώπισης και περιορισμού τους, σε μια πυκνοκατοικημένη πόλη που δέχονταν πολλά καράβια το χρόνο και δεν υπήρχε καμιά πρόνοια καθαριότητας.

Πυρκαγιές

Υπάρχουν αρκετές σχετικές πληροφορίες στις εκθέσεις που έστειλαν οι Βενετοί πρόξενοι στην πατρίδα τους και έχουν μεταφραστεί από τον Κωνσταντίνο Μέρτζιο. Το 1510 πυρκαγιά κατέστρεψε 1.800 σπίτια και μέρος της αγοράς. Κατά τον 16ο, 17ο και 18ο αιώνα η πόλη υποφέρει. Οι κάτοικοι βρίσκονται σε δεινή θέση καθώς πολλές είναι οι συμφορές που τους πλήττουν. Το 1530 η πανούκλα ανάγκασε τους κατοίκους της πόλης να την εγκαταλείψουν. Το 1545 μεγάλη πυρκαγιά αποτέφρωσε 5.000 σπίτια, 18 συναγωγές και πολλές εβραϊκές βιβλιοθήκες και σχολεία. Εκείνη τη χρονιά χτύπησε και η πανούκλα. Περισσότεροι από 7.000 Εβραίοι πέθαναν και οι υπόλοιποι κάτοικοι κατέφυγαν στα γύρω χωριά. Το 1620 η πόλη κάηκε σχεδόν ολόκληρη και πολλοί Εβραίοι έφυγαν και πήγαν να εγκατασταθούν αλλού. Για δύο σχεδόν χρόνια η πόλη έμεινε έρημη, και χρειάστηκαν αρκετά χρόνια για να ξαναχτιστεί.

Πανούκλα και σεισμοί

Τον 17ο αιώνα η πανούκλα εμφανιζόταν συχνά στην πόλη. Την ίδια εποχή η παρακμή του εμπορίου στην ανατολική Μεσόγειο είχε αντίκτυπο και στη Θεσσαλονίκη· χιλιάδες Εβραίοι εγκατέλειψαν και τότε την πόλη καταφεύγοντας σε μεγάλα λιμάνια της Ιταλίας. Το 1756 μεγάλος σεισμός, που κράτησε 50 μέρες, ανάγκασε και πάλι πολλούς να εγκαταλείψουν την πόλη τους. Η πανούκλα είχε γίνει πια ενδημική· τα καλοκαίρια ο αριθμός των νεκρών αυξανόταν σε μεγάλο βαθμό και όσοι μπορούσαν απομακρύνονταν στα γύρω χωριά.

Πληθυσμιακή σύνθεση

Ο πληθυσμός της πόλης συνήθως κυμαινόταν γύρω στις 20.000 άτομα. Οι αριθμοί που δίνονται διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Τον 18ο αιώνα, οι Έλληνες υπολογίζονται γύρω στις

8 με 9.000, οι Τούρκοι στις 10 με 17.000 και οι Εβραίοι στις 18 με 27.000. Το 1830 οι Εβραίοι αποτελούσαν το 44%, οι μουσουλμάνοι το 34% και οι χριστιανοί το 22% του συνολικού πληθυσμού. Τον αποδεκατιζόμενο πληθυσμό συμπλήρωναν οι κάτοικοι των γύρω χωριών και άλλων, πιο απομακρυσμένων περιοχών, που έρχονταν να εγκατασταθούν στην πόλη για να αποφύγουν τις τρομερές καταπιέσεις που υφίσταντο στα χωριά τους, ελπίζοντας να βρουν καλύτερες συνθήκες ζωής.

Φορολογία

Ως τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα η πόλη περιοριζόταν μέσα στα τείχη της, από τη σημερινή Πλατεία Σιντριβανίου ως την Πύλη του Βαρδάρη και από τη θάλασσα ως τη Μονή Βλατάδων. Οι συνοικίες της αποτελούσαν η καθεμιά χωριστή φορολογική μονάδα. Οι φόροι που έπρεπε να πληρώσει η πόλη κάθε χρόνο καθορίζονταν από την πρωτεύουσα. Οι πρόκριτοι συγκεντρώνονταν στο γραφείο του καδή και εκεί υπολόγιζαν το ποσοστό που βάρυνε την κάθε κοινότητα. Οι διαμάχες ανάμεσά τους δεν ήταν σπάνιες. Εβραίοι και Έλληνες προσπαθούσαν να αποδείξουν ότι δεν ήταν σε θέση να πληρώσουν το ποσό που τους ζητούσαν. Υπήρχαν εποχές που οι Εβραίοι, αν και κατά πολύ πολυπληθέστεροι από τους χριστιανούς, πλήρωναν λιγότερα εξαιτίας της ένδειάς τους. Οι κοινότητες έπειτα καθόριζαν το ποσό που έπρεπε να πληρώσει κάθε συνοικία. Γι' αυτό και δεν ήταν εύκολη η μετακίνηση κάποιου από μια συνοικία σε άλλη, γιατί οι άλλοι κάτοικοι της συνοικίας επιβαρύνονταν και με το δικό του μερίδιο. Διαμάχες υπήρχαν και ανάμεσά τους. Οι μονές του Αγίου Όρους είχαν όλες μέσα στην πόλη κονάκια, όπου έμεναν μοναχοί, που αρνούσαν να πληρώσουν το μερίδιό τους στη φορολογία στηριζόμενοι στις απαλλαγές που είχαν εξασφαλίσει. Οι κάτοικοι τους πίεζαν να συμμετάσχουν στα φορολογικά βάρη, και οι μονές κατέφευγαν στην πρωτεύουσα για να επιτύχουν την έκδοση φερμανίων για την εξαίρεσή τους.

Διοίκηση

Διοικητικά η Θεσσαλονίκη βρισκόταν μακριά από τα σύνορα της αυτοκρατορίας, σε περιοχή ήσυχη και εύπορη σχετικά με άλλες. Ως τον 19ο αιώνα αποτελούσε σαντζάκι, νομό δηλαδή, που υπαγόταν στον μπεηλέρμπεη, τον Γενικό Διοικητή της Ρούμελης, δηλαδή των Βαλκανίων. Η θέση του σαντζάκμπεη της Θεσσαλονίκης, στρατιωτικού και πολιτικού διοικητή, ήταν από τις πιο επίζητες. Πολλές φορές δινόταν, μαζί με την περιοχή της Καβάλας, σε γέρους βεζίρηδες. Ένας από αυτούς, ο Νουμάν Πασάς, που είχε μάλιστα γεννηθεί στη Θεσσαλονίκη, έχτισε κοντά στα ανατολικά τείχη της πόλης, λίγο πιο πάνω από την Αγίου Δημητρίου, ένα τζαμί, ορφανοτροφείο και σχολείο, με χρήματα που απομυζούσε από τους κατοίκους. Όταν το 1756 πέθανε 105 χρονών, γράφει ο Βενετός Πρόξενος, όλοι ανάπνευσαν με ανακούφιση.

Οι διοικητές έρχονταν στην πόλη με ένα στρατιωτικό σώμα από αρκετές εκατοντάδες άτακτους στρατιώτες, που έπρεπε να τους συντηρούν από τα έσοδά τους, δηλαδή από τους φόρους που επέβαλαν στους κατοίκους, πέρα από την κρατική φορολογία. Όταν έρχονταν, απαιτούσαν ένα ποσό ως καλωσόρισμα. Κάθε έξι μήνες ζητούσαν να πληρώνουν οι κάτοικοι για την ανανέωση των στολών και των υποδημάτων των στρατιωτών. Στις γιορτές ζητούσαν δώρα γι'

αυτούς και τους στρατιώτες τους. Και όταν διορίζονταν σε άλλη θέση, ζητούσαν τα έξοδα της αποχώρησής τους. Οι αλλαγές αυτές γίνονταν συνήθως κάθε χρόνο, αλλά και πιο συχνά. Μια χρονιά άλλαξαν τέσσερις διοικητές, με ανάλογη επιβάρυνση των κατοίκων.

Σημαντική ήταν και η θέση του καδή της Θεσσαλονίκης. Αυτός, εκτός από τη δικαστική αρμοδιότητα, είχε και τον έλεγχο όλων των κρατικών υπηρεσιών, ακόμα και του διοικητή. Όλες οι διαταγές του σουλτάνου έπρεπε να περάσουν από το γραφείο του, και να καταγραφούν στα κατάστιχά του, για να μπορεί να ελέγχει την εφαρμογή τους. Το ίδιο συνέβαινε και με την κατανομή και είσπραξη των φόρων. Ο καδής είχε ακόμα και καθήκοντα συμβολαιογράφου, αφού όλες οι αγοραπωλησίες γίνονταν με έγγραφό του. Αυτά και πολλά άλλα περιλαμβάνονταν στις δικαιοδοσίες του, που τον καθιστούσαν το σημαντικότερο πρόσωπο στη διοίκηση μιας πόλης και της περιοχής της.

Οι πιο ισχυροί όμως μέσα στην πόλη ήταν οι τοπικοί γενίτσαροι, δύο ως επτά χιλιάδες περίπου. Κατά τον 18ο αιώνα αυτοί έκαναν ό,τι ήθελαν· τρομοκρατούσαν τους κατοίκους, λεηλατούσαν σπίτια και καταστήματα, και σκότωναν όσους αντιστέκονταν. Οι αξιωματικοί τους ή οι πασάδες που έρχονταν από την πρωτεύουσα δεν μπορούσαν να επιβάλουν την τάξη, κι αν ακόμη ήθελαν. «Δεν υπάρχει άλλο δίκαιο εκτός από τη δύναμη των γενιτσάρων» έγραφε το 1755 ο Βενετός πρόξενος.

Κοινότητες

Οι κοινότητες είχαν η καθεμιά τη δική τους οργάνωση, με επικεφαλής τους θρησκευτικούς τους ηγέτες, και ένα συμβούλιο από πρόκριτους· αυτοί αντιπροσώπευαν την κοινότητα, συγκέντρωναν τους φόρους, έπαιρναν δάνεια, επέβλεπαν τα σχολεία, τα νοσοκομεία και τις εκκλησίες ή τις συναγωγές, έλυναν πολλά ζητήματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, όπως γάμους και διαζύγια, και προσωπικές διαφορές των μελών της κοινότητας. Οι χριστιανοί σπάνια κατέφευγαν για τα θέματα αυτά στα τουρκικά δικαστήρια, και ποτέ οι Εβραίοι. Αντίστοιχη οργάνωση δεν είχαν οι μουσουλμάνοι. Τους αντιπροσώπευαν όταν χρειαζόταν, οι αγαπ, οι πρόκριτοί τους.

Οι ξένοι υπήκοοι, πρόξενοι ευρωπαϊκών κρατών, υπάλληλοι προξενείων και έμποροι, γνωστοί ως Φράγκοι, αν και λίγοι σχετικά, είχαν μεγάλη επιρροή στην κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης. Κατοικούσαν κυρίως στην περιοχή γύρω από τη σημερινή οδό Φράγκων, γνωστή ως Φραγκομαχαλάς. Αρκετοί Έλληνες και Εβραίοι διερμηνείς και εμπορικοί πράκτορες που συνεργάζονταν μαζί τους είχαν πάρει, όπως οι ξένοι υπήκοοι, ένα μπεράτι, ένα έγγραφο που τους έδινε ορισμένα προνόμια, και τους εξαιρούσε από πολλούς φόρους. Αποτέλεσμα ήταν να έχουν πολλές προστριβές με τα άλλα μέλη της κοινότητάς τους, καθώς το φορολογικό τους βάρος έπεφτε στους υπόλοιπους. Κατά το τέλος του 18ου αιώνα όλοι μαζί, ξένοι και προστατευόμενοί τους, ήταν περίπου δύο χιλιάδες.

Συντεχνίες

Πολύ σημαντική στην οικονομία και την κοινωνική ζωή των κατοίκων ήταν η ύπαρξη των συντεχνιών, κλειστών επαγγελματικών οργανώσεων, στις οποίες ανήκαν υποχρεωτικά όλοι οι επαγγελματίες. Οι συντεχνίες διηύθυναν την αγορά· αγόραζαν τις πρώτες ύλες και τις πουλούσαν στα μέλη τους, καθόριζαν τις τιμές των εμπορευμάτων, είχαν τον έλεγχο της ποιότητας των προϊόντων και τιμωρούσαν τα μέλη που δεν υπάκουαν. Ο κοινωνικός χαρακτήρας των συντεχνιών ήταν εξίσου σημαντικός: με υποχρεωτικές εισφορές των μελών είχαν αρκετά έσοδα, ώστε να δανείζουν χρήματα, να ενισχύουν φτωχούς και αρρώστους, και να συντηρούν τις χήρες και τα ορφανά των μελών τους. Πολλές φορές αναλάμβαναν μέρος των χρηματικών υποχρεώσεων της κοινότητας.

Για να γίνει κανείς δεκτός, έπρεπε να τον συστήσουν κάποια μέλη της συντεχνίας. Συνήθως αυτά πρότειναν ως νέα μέλη συγγενείς τους. Οι γιοι ακολουθούσαν το επάγγελμα του πατέρα, καθώς δύσκολα γίνονταν δεκτοί σε άλλη συντεχνία. Στην αρχή γινόταν δεκτός κάποιος ως τσιράκι, μαθητευόμενος. Έπειτα από αρκετά χρόνια μαθητείας, «χίλιες και μια μέρες» κατά την παράδοση, γινόταν κάλφας, τεχνίτης· μόνον όταν μπορούσε να ανοίξει δικό του κατάστημα γινόταν δεκτός ως ουστά, μάστορας. Μερικές συντεχνίες, όπως αυτές που είχαν σχέση με την υφαντουργία, χρησιμοποιούσαν επίσης γυναίκες και μικρά παιδιά.

Το συμβούλιο της συντεχνίας αποτελούνταν από τους γεροντότερους μάστορες, με επικεφαλής έναν κεχαγιά. Το αξίωμά του μεταβιβαζόταν πολλές φορές από πατέρα σε γιο. Οι νέοι που έρχονταν από άλλα μέρη έμεναν συνήθως κοντά σε κάποιο συγγενή τους ή συντοπίτη τους σαν ψυχογιοί, και πολλές φορές παντρεύονταν μια κόρη του. Όταν γίνονταν ανεξάρτητοι, έκαναν το σπιτικό τους κοντά στον μάστορά τους. Έτσι στις συνοικίες κατοικούσαν πολλές φορές επαγγελματίες μιας συντεχνίας, συγγενείς ανάμεσά τους και της ίδιας καταγωγής.

Στη Λόντζα, ένα κτίριο που βρισκόταν κοντά στο λιμάνι, κάπου ανάμεσα στη σημερινή Πλατεία Ελευθερίας και την Τσιμισκή, έδρευε το κεντρικό συμβούλιο των συντεχνιών, που το αποτελούσαν οι κεχαγιάδες της κάθε συντεχνίας. Πολλές συντεχνίες είχαν και δική τους Λόντζα. Κάθε χρόνο γιόρταζαν με επισημότητα τη γιορτή του προστάτη αγίου τους με συνεστίαση και παρέλαση των μελών με το λάβαρο του αγίου.

Το αίσθημα αλληλεγγύης που αναπτυσσόταν ανάμεσα στα μέλη της συντεχνίας ήταν ισχυρό. Η συντεχνία ήταν ο οργανισμός μέσα στον οποίο μεγάλωνε και ζούσε το κάθε μέλος της και η αποκοπή από αυτή σήμαινε όχι μόνον οικονομική καταστροφή, αλλά, πολύ πιο σημαντικό, κοινωνικό εξοστρακισμό.

Για να ανοίξει κανείς κατάστημα ή εργαστήριο χρειαζόταν την άδεια της συντεχνίας, που επέτρεπε μόνον ορισμένο αριθμό καταστημάτων να λειτουργούν. Το κράτος ασκούσε τον έλεγχο της αγοράς μέσω των συντεχνιών: στρατολογούσε τους τεχνίτες που του χρειαζόταν για τις εκστρατείες, καθόριζε τις τιμές και τη διακίνηση των εμπορευμάτων, και έλεγε τους κατοίκους της πόλης, αφού όλοι σχεδόν ανήκαν σε κάποια συντεχνία. Η κυβέρνηση έδινε μέσω των συντεχνιών διαταγές για την παραγωγή ορισμένων εμπορευμάτων, ή απαγόρευε την κατασκευή άλλων. Από το 1804 είχε υποχρεώσει οκτώ συντεχνίες να δίνουν από τρία μέλη τους για να χρησιμοποιούνται ως τουλουμπατζήδες-πυροσβέστες.

Οι συντεχνίες αντιστέκονταν στις κρατικές αποφάσεις, όταν τις θεωρούσαν άδικες, κλείνοντας τα καταστήματά τους. Έτσι η συντεχνία των κατασκευαστών κανταΐφιου αρνήθηκε κάποια χρονιά του 18ου αιώνα να συνεχίσει την κατασκευή του, όταν η τιμή που καθόρισε το κράτος θεωρήθηκε ότι ήταν πολύ χαμηλή.

Πολλά προβλήματα στις συντεχνίες προκάλεσε η εισδοχή των γενιτσάρων σ' αυτές. Με την κατάργηση του παιδομαζώματος στα τέλη του 16ου αιώνα γενίτσαροι γίνονταν νέοι μουσουλμάνοι, και ο αριθμός τους αυξήθηκε πολύ σε όλες τις πόλεις. Ταυτόχρονα, πήραν την άδεια να ασκούν και κάποιο επάγγελμα. Οι γενίτσαροι-τεχνίτες δεν υπάκουαν στις εντολές των συντεχνιών. Πουλούσαν αντικείμενα κατώτερης ποιότητας χωρίς έλεγχο, δεν πλήρωναν το μερίδιο των φόρων που τους αναλογούσε και δεν ήταν δυνατό να τιμωρηθούν από τις συντεχνίες, αλλά ούτε και από τις κρατικές αρχές, που ήταν ανίσχυρες απέναντί τους. Η κατάσταση αυτή κράτησε ως το 1828, όταν το σώμα των Γενιτσάρων καταργήθηκε από τον Μαχμούτ Β' και πολλοί από αυτούς εξολοθρεύτηκαν σε όλη την αυτοκρατορία.

Συντεχνίες και εθνικότητα

Στα κατάστιχα του καδή της Θεσσαλονίκης υπάρχουν αρκετές καταγραφές συντεχνιών. Έτσι μπορούμε να δούμε ποιες ήταν αυτές και ποια τα μέλη τους. Στη Θεσσαλονίκη η εμπορική και επαγγελματική δραστηριότητα μοιραζόταν ανάμεσα στα τρία εθνικά στοιχεία που συνέθεταν τον πληθυσμό της. Υπήρχαν επαγγέλματα που είχαν μέλη και από τις τρεις κοινότητες, άλλα όμως αποτελούσαν αποκλειστικά μονοπώλιο της μιας ή της άλλης. Για παράδειγμα, όλοι οι πλανόδιοι ιχθυοπώλες ήταν Εβραίοι, οι κατασκευαστές καλαθιών Γύφτοι, οι ορνιθοπώλες Βούλγαροι, οι έμποροι αλόγων Αλβανοί. Οι κατασκευαστές τσόχας, περίπου χίλιες οικογένειες, ως το τέλος του 18ου αιώνα ήταν Εβραίοι, τον 19ο όμως αιώνα ήταν κυρίως χριστιανοί. Υπήρχε επομένως μια επαγγελματική ανάμιξη των διαφόρων εθνικών και θρησκευτικών ομάδων, που δημιουργούσε σχέσεις, αλλά και αντιθέσεις συμφερόντων. Συνήθως όμως, η διαφορετική θρησκεία κρατούσε απομονωμένη τη μια κοινότητα από την άλλη, που διατηρούσε την κοινωνική σύνθεση, τα ήθη και τα έθιμά της.

Από αδημοσίευτη ακόμα μελέτη μου των καταστίχων του καδή Θεσσαλονίκης, διαπιστώνεται ότι κατά τα μέσα του 19ου αιώνα υπήρχαν στην πόλη 125 ως 130 συντεχνίες με 1.800 ως 2.000 καταστήματα. Το 40% αυτών ήταν ελληνικά, το 33% τουρκικά και το 27% εβραϊκά. Οι Εβραίοι, αν και αποτελούσαν το πολυπληθέστερο στοιχείο της πόλης, δεν ήταν και το οικονομικά ευρωστότερο. Οι Τούρκοι πάλι δεν ήταν μόνο στρατιωτικοί και κρατικοί υπάλληλοι, αφού κρατούσαν το 1/3 της εμπορικής κίνησης στη Θεσσαλονίκη.

Εξετάζοντας αναλυτικά τα στοιχεία, βρίσκουμε ότι από τα 670 περίπου καταστήματα τροφίμων και ποτών, τα μισά ήταν ελληνικά, 28% εβραϊκά και τα υπόλοιπα τουρκικά. Ελληνικές αποκλειστικά ήταν οι συντεχνίες των σαμολαδάδων και των σταφιδεμπόρων· βλαχικής καταγωγής ήταν οι περισσότεροι αρτοποιοί και ποτοποιοί. Έλληνες είχαν και τρία εργοστάσια μακαρονοποιίας, τα πρώτα που δημιουργούνται στην πόλη. Εβραίοι ήταν όλοι οι ψαράδες και οι χασάπηδες. Τούρκοι ή Αρβανίτες ήταν οι μάγειροι, οι στραγαλατζήδες, οι χαλβατζήδες και οι πωλητές ενός δροσιστικού ποτού, του μποζά.

Υπήρχαν και μεικτές συντεχνίες, με δύο ή τρεις εθνότητες: οι Έλληνες μπακάληδες ήταν περίπου 100, κι άλλοι τόσοι ήταν οι Εβραίοι. Έλληνες και Εβραίοι ήταν οι ζαχαροπλάστες και οι αλευράδες. Έλληνες κυρίως αλλά και Τούρκοι ήταν οι γιαουρτσήδες και οι πωλητές, οι περισσότεροι γυρολόγοι, μπουρεκιών, φρούτων και κριθαριού. Οι τυροποιοί ήταν κυρίως Τούρκοι, και οι καφεκόπτες κυρίως Έλληνες. Μόνο κατά τον 19ο αιώνα εγκαθίστανται στην πόλη Αρμένιοι και το επάγγελμα του καφεκόπτη περιέρχεται σ' αυτούς.

Υπήρχαν 600 περίπου εργαστήρια υφαντουργίας και κατασκευής ρούχων. 300 από αυτά ήταν ελληνικά, 200 εβραϊκά και 100 τουρκικά. Οι Έλληνες κατασκεύαζαν αμπάδες, δηλαδή χοντρά μάλλινα υφάσματα, αλατζάδες, κάπες, φόδρες, γούνες, και μπασμάδες, σταμπωτά υφάσματα. Οι Έλληνες ράφτες ήταν περίπου 20· άλλοι 50 ήταν Ντεμπρελήδες, που κατάγονταν από τη Δίβρη. Οι Τούρκοι ράφτες ήταν 54 και οι Εβραίοι 4. Οι Εβραίοι συνέχιζαν να κατασκευάζουν τσόχα, όπως και στο παρελθόν, αλλά σε πολύ μικρότερο ποσοστό. Οι ίδιοι έκαναν κουβαρίστρες και κλωστές και πουλούσαν έτοιμα ενδύματα. Οι Τούρκοι κατασκεύαζαν κάλτσες, πετσέτες και πέπλα σε 82 εργαστήρια. Τουρκικά ήταν και τα 104 εργαστήρια κατεργασίας μεταξιού. Αποκλειστικά Τούρκοι ήταν και όλοι οι βυρσοδέψες. Οι Τούρκοι κατασκεύαζαν χονδροπάπουτσα, και οι Έλληνες παπούτσια γυναικεία και ευρωπαϊκού τύπου. Οι Εβραίοι είχαν την αποκλειστικότητα στο επάγγελμα του μπαλωματή.

Οι Τούρκοι επικρατούσαν στα μεταλλουργικά επαγγέλματα, με 80 περίπου εργαστήρια. Όλοι οι πεταλωτές και οι καλαϊτζήδες ήταν Τούρκοι ή Αλβανοί. Τούρκοι και Εβραίοι ήταν οι μεταπωλητές παλιοσιδερικών. Εβραίοι ήταν οι τενεκετζήδες, κλειδαράδες και σιδεράδες. Έλληνες ήταν οι καζαντζήδες, που κατασκεύαζαν τα θαυμάσια χάλκινα πιάτα, ταψιά και άλλα σκεύη. Επίσης οι χρυσοχόοι, οι μπογιατζήδες, οι μανάβηδες και οι κηροποιοί. Αποκλειστικά Εβραίοι ήταν οι σαράφηδες, οι παλιατζήδες, οιπραματευτάδες, όλοι γυρολόγοι, οι κατασκευαστές γυαλιού, οι πωλητές καπνού και σπίρτων, οι κατασκευαστές σαπουνιών, ο μοναδικός βιβλιοπώλης της πόλης, και ο μοναδικός τελάλης. Τούρκοι αποκλειστικά ήταν οι ξυλέμποροι, οι λουτράρηδες, οι παπλωματάδες, οι καφετζήδες, και όσοι έφτιαχναν καθίσματα, σεντούκια, κουτιά και σαμάρια.

Το σύστημα των συντεχνιών επέβαλε τη στέγαση των καταστημάτων και εργαστηρίων για κάθε επάγγελμα σε έναν ορισμένο χώρο, ώστε ο έλεγχός τους να είναι πιο εύκολος. Οι τόποι αυτοί έμειναν ίδιοι σχεδόν σε όλο το διάστημα της τουρκοκρατίας. Έτσι όλοι οι χαλκωματάδες είχαν τα εργαστήριά τους γύρω από την Παναγία Χαλκέων. Η ψαραγορά βρισκόταν στο δυτικό άκρο της Τσιμισκή. Η αγορά σιτηρών ήταν στο Καπάνι, των ξυλουργών στη συνοικία Αγίου Νικολάου, των πωλητών μεταξιού στη σημερινή αγορά Χορτιάτη. Το Μπεζεστένι στέγαζε καταστήματα με πολύτιμα εμπορεύματα, όπως λεπτοϋφαντα υφάσματα και χρυσά αντικείμενα. Τα πρώτα έχουν αντικατασταθεί τώρα με τσίτια, κουμπιά και κορδέλες, και τα χρυσοχοεία έχουν βγει έξω, στην πρόσοψη του κτιρίου.

Διατροφή και κόστος ζωής

Πώς ζούσαν, αλήθεια, οι Θεσσαλονικείς την εποχή εκείνη; Τι έτρωγαν; Πόσο κόστιζαν αυτά; Την απάντηση στα ερωτήματα αυτά τη δίνουν και πάλι τα κατάστιχα με τις διατιμήσεις των αγαθών που πουλιούνταν στη Θεσσαλονίκη, για αρκετές δεκαετίες του 18ου και 19ου αιώνα. Κάθε έξι μήνες, την ημέρα του Αγίου Γεωργίου και την ημέρα του Αγίου Δημητρίου, ή μια φορά το

χρόνο, οι εκπρόσωποι των συντεχνιών και οι προύχοντες συγκεντρώνονταν στο γραφείο του καδή και καθόριζαν τις τιμές. Τα στοιχεία που περιέχουν τα κατάστιχα αυτά είναι πραγματικά πολύτιμα.

Ας δούμε όμως πρώτα ποιο ήταν το μεροκάματο ενός τεχνίτη. Τη δεκαετία του 1840 ένας ξυλουργός έπαιρνε μεροκάματο 4,5 με 5 γρόσια. Το γρόσι είχε 40 παράδες. (Όλες οι παρακάτω τιμές μετατρέπονται σε παράδες, για να είναι πιο εύκολος ο υπολογισμός τους). Ο ξυλουργός λοιπόν έπαιρνε 180 με 200 παράδες. Ένας κατώτερος ξυλουργός έπαιρνε 120 με 140 παράδες και ένα τσιράκι 60. Ένας χτίστης είχε μεροκάματο 120 με 140 παράδες, ένα μεγάλο τσιράκι 90 παράδες και ένα μικρό τσιράκι 60.

Μια οκά χάσικο, δηλαδή άσπρο, ψωμί —για τους νεώτερους πρέπει να πούμε ότι η οκά είχε 400 δράμια, 1280 γραμμάρια— έκανε 23 με 25 παράδες. Κοινό ψωμί, ολικής αλέσεως, 18 με 20 παράδες. Πουλιούνταν όμως και μικρά ψωμιά, περίπου 65 δράμια, 200 γραμμάρια, που κόστιζαν πάντοτε 4 παράδες· ανάλογα με τις αυξομειώσεις της τιμής, μειωνόταν ή αυξανόταν το βάρος. Η μπουγάτσα και το γεμιστό τσουρέκι είχαν 90 παράδες και το κουλούρι 50 παράδες την οκά.

Το αρνίσιο και το κατσικίσιο κρέας πουλιούνταν 68 με 72 παράδες την οκά. Οι τιμές διαφέρουν από εξάμηνο σε εξάμηνο. Άλλο κρέας, χοιρινό ή μοσχαρίσιο, δεν πουλιόταν. Το μοσχαρίσιο κρέας άρχισε να εμφανίζεται στις διατιμήσεις έπειτα από το 1850.

Το γάλα είχε 10 με 12 παράδες την οκά, το τυρί 22 με 24, το γιαούρτι 12 και το γιαούρτι της τσανάκας 16. Το καϊμάκι έκανε 200 με 220 παράδες και το βούτυρο 240.

Το σησαμέλαιο, που χρησιμοποιούσαν τότε αντί για ελαιόλαδο, έκανε 150 παράδες την οκά. Μια οκά άψητος καφές είχε 260 παράδες και ο καβουρδισμένος και αλεσμένος 390. Η διάθεσή του ελέγχονταν προσεκτικά από τη συντεχνία των καφεκοπτών, που αγόραζε την εισαγόμενη ποσότητα και την διένειμε έπειτα στα μέλη της.

Τα προϊόντα που πουλούσε ένας μπακάλης ήταν περιορισμένα: Τυρί, λίγο πιο ακριβό από αυτό που πουλούσαν οι τσομπάνηδες, βούτυρο 215 παράδες την οκά, μέλι 84, ρύζι 70, ρεβύθια 34, φασόλια 40, γυφτοφάσουλα 24, φακή 30, κουκιά 26, κρεμμύδια 14, ξύδι 30 παράδες. Οι ελιές κόστιζαν από 77 ως 55 παράδες. Το αλάτι 12 παράδες.

Οι μανάβηδες πουλούσαν πράσα προς 5 παράδες την οκά, σπανάκι 8, σέλινο 5, παντζάρια 5, κολοκύθες 4, λάχανα 6, γιαρμάδες 10. Τρεις μελιτζάνες έκαναν έναν παρά. Τα καρπούζια είχαν 5 παράδες και τα πεπόνια 6 παράδες την οκά.

Οι ξανθές σταφίδες, με τιμές από 50 ως 75 παράδες την οκά, έρχονταν από το Καράμπουρ-νου, τον Τσεσμέ, και τη Σμύρνη. Οι μαύρες έκαναν 40 με 44 παράδες. Πιο φτηνές, 36 παράδες, ήταν οι σταφίδες που έρχονταν από την Πάτρα. Τα ξερά σύκα της Ζάγρας πουλιόταν 54 παράδες. Τα σύκα του κουτιού, τα ανώτερα 160, τα κατώτερα 60, της σακούλας 35 παράδες. Τα χαρούπια 18 παράδες, αλλά τα χαρούπια της Σάμου ήταν πιο ακριβά, 32 παράδες. Τα καθαρισμένα φυστίκια 320 παράδες. Τα κοπανισμένα αμύγδαλα 340. Το σαπούνι του Ηρακλείου έκανε 240 παράδες την οκά, των Χανίων 220, το ευρωπαϊκό 200. Το κεριό, που φώτιζε τις νύχτες των κατοίκων, έκανε 160 με 200 παράδες την οκά.

Το κανταΐφι, άψητο βέβαια, έκανε 38 παράδες. Ο χαλβάς 168 και ο χαλβάς από πετιμέζι 140 παράδες. Τα στραγάλια 40 με 80, ανάλογα με την ποιότητα. Οι ζαχαροπλάστες πουλούσαν ζαχαρωτά, σερμπέτια και λουκούμια, 360 παράδες οι Ρωμιοί και 320 οι Εβραίοι, και ρετσέλια 160 με 240 παράδες την οκά.

Τα κάρβουνα κόστιζαν 560 παράδες οι 100 οκάδες, όταν έρχονταν από τη θάλασσα με καΐκια. Πιο ακριβά ήταν τα εισαγόμενα από τις γύρω περιοχές με αμάξια ή ζώα, επειδή θεωρούνταν καλύτερα, με τιμές ανάλογες με τη απόσταση που μεταφέρονταν και με την ποιότητα. 600 παράδες των Σερρών, 640 της Γαλάτιστας και των γύρω χωριών, 480 του Χορτιάτη. Τα καυσόξυλα, παραδοτέα στο σπίτι, κόστιζαν ανάλογα με την απόσταση: Μεταφερόμενα από το λιμάνι και την Πύλη του Βαρδάρη ως το Διοικητήριο 20 παράδες την οκά, ως την πύλη της Καλαμαριάς —τη σημερινή Πλατεία Συντριβανίου— 30, ως την Ακρόπολη 40 παράδες.

Σημειώνονται στα κατάστιχα ακόμα τιμές για το γάνωμα των μπακιρένιων σκευών, για τα γεμενιά (χοντροπάπουτσα), μπότες, μέστια, κουντούρες, παντόφλες, παπούτσια ανδρικά, γυναικεία και παιδικά, ανάλογα με τα είδη και τα υλικά.

Δίνονται επίσης οι τιμές για το πετάλωμα των αλόγων, των μουλαριών, των βοδιών και των γαίδαρων. Επίσης λεπτομερείς ήταν οι τιμές για την οικοδομήσιμη ξυλεία.

Αυτά ήταν τα προϊόντα που βρίσκουμε συνήθως στις καταστάσεις των διατιμήσεων. Οι τιμές άλλαζαν και πάντοτε όλα σχεδόν γίνονταν ακριβότερα, ενώ τα μεροκάματα ήταν τα ίδια ή και μικρότερα.

Ας κάνουμε μια προσπάθεια να δούμε αν ένας μεροκαματιάρης της εποχής εκείνης, για παράδειγμα ένας ξυλουργός, τα έβγαζε πέρα με το μεροκάματό του, 200 παράδες. Τα συμπεράσματά μας βέβαια, θα είναι πολύ αυθαίρετα. Ας υποθέσουμε πως σαν φτασμένος μάστορας θα είχε δημιουργήσει οικογένεια και είχε τρία παιδιά, συνηθισμένο αριθμό τότε. Ίσως μαζί του ζούσαν και οι γέροι γονείς, χωρίς σύνταξη βέβαια. Ίσως είχε και κάποιο τσιράκι που έπρεπε να το φροντίζει σαν να ήταν παιδί του. Από την άλλη, μπορεί τα παιδιά του να δούλευαν μαζί του σαν τεχνίτες ή τσιράκια, αυξάνοντας το εισόδημα της οικογένειας. Ή η γυναίκα του και οι κόρες να ύφαιναν στον αργαλειό, που δεν έλειπε από κανένα σπίτι, κατασκευάζοντας υφάσματα για τα ρούχα τους, πανιά και κιλίμια για την οικογένεια και πουλώντας μερικά. Καλύτερα λοιπόν να περιοριστούμε στο μεροκάματο μόνο του μάστορα, για μια πενταμελή οικογένεια. Πρέπει να έχουμε υπόψη μας ακόμη, ότι τότε δούλευαν έξι μέρες την εβδομάδα και οι ώρες εργασίας δεν περιορίζονταν σε 7 ή 8 τη μέρα.

Ας πούμε λοιπόν ότι για να ζήσει άνετα μια οικογένεια χρειαζόταν μιάμιση οκά ψωμί τη μέρα. Προς 20 παράδες την οκά 30 παράδες. Για μια Κυριακή ή γιορτή θα έτρωγαν αρνί, 1,5 οκά: 105 παράδες, μισή οκά ρύζι 45 παράδες. 50 δράμια βούτυρο, 30 παράδες. Το κυριακάτικο τραπέζι επομένως κόστιζε πάνω από 200 παράδες. Για φρούτο ένα καρπούζι τρεις οκάδες, 15 παράδες. Για πρωινό μια οκά γάλα, 10 παράδες. Τυρί μισή οκά, 10 παράδες. Για καφέ από ένα φλιτζάνι πρωί και απόγευμα το ζεύγος, 20 παράδες. Για μέλι στον καφέ —ζάχαρη δεν υπήρχε— 5 παράδες. Σύνολο 370 παράδες. Αν ήταν καθημερινή, θα έτρωγαν όσπρια ή λαχανικά, 10 με 40 παράδες, με 50 δράμια λάδι 18 παράδες, μισή οκά κρεμμύδια, 7 παράδες και μισή οκά ελιές, 30 παράδες, που όλα μαζί θα κόστιζαν 140 με 150 παράδες.

Κρασί, απαραίτητο στο τραπέζι, είχαν οι περισσότεροι από το αμπελάκι τους στα περίχωρα της πόλης, κυρίως προς την ανατολική πλευρά. Στο περιβολάκι τους, πλάι ή πίσω από το σπίτι, καλλιεργούσαν μερικά ζαρζαβατικά, και κάποιο δέντρο της αυλής, μουριά ή συκιά συνήθως, τους χάριζε λίγα φρούτα. Το κοτέτσι για τα αυγά και καμιά κότα για το τραπέζι ήταν απαραίτητο σε κάθε σπιτικό.

Μια οικογένεια όμως χρειαζόταν και κάρβουνα για να βράσει το φαγητό στη φουφού, καυσόξυλα για να ζεσταθεί αν ήταν χειμώνας, σαπούνη για να πλυθεί και για τη μπουγάδα, κερί το βράδυ για να βλέπει, τα παιδιά ήθελαν κάποτε κάποτε στραγάλια και σταφίδες ή ξερά σύκα, ο αφέντης του σπιτιού χρειαζόταν καπνό για να στρίβει το τσιγάρο του, μια και δεν υπήρχαν ακόμα βιομηχανίες σιγαρέτων. Κάποτε κάποτε έπρεπε να αγοράσει ρούχα και παπούτσια —τα παιδιά έτρεχαν έξω συνήθως ξυπόλυτα. Αν είχε γιους, χρειαζόταν και να πληρώσει στο σχολείο των παιδιών του για το μισθό του δάσκαλου και τα άλλα έξοδα λειτουργίας του, να δώσει τη συνδρομή του στη συντήρηση της εκκλησίας της ενορίας του, την εισφορά του στη συντεχνία, το μερίδιό του στη φορολογία. Κι αλίμονό του αν είχε να πληρώνει και ενοίκιο.

Όπως φαίνεται ο ξυλουργός μας δύσκολα τα έφερνε βόλτα. Αν είχε κάθε μέρα δουλειά, τότε θα έβγαζε το μήνα 5000 παράδες, δηλαδή 125 γρόσια, ή μια χρυσή λίρα και ¼. Υπολογίζεται ότι μια πενταμελής οικογένεια περνούσε καλά με 3 λίρες το μήνα. Επομένως θα βρισκόταν στα πρόθυρα της πενίας χωρίς τη βοήθεια των άλλων μελών της οικογένειάς του. Η ίδια φτώχεια χαρακτήριζε άλλωστε ένα μεγάλο ποσοστό των κατοίκων της πόλης.

Σε μια μελέτη μου για τη Θεσσαλονίκη κατά τη δεκαετία του 1830, που στηρίζεται στα στατιστικά στοιχεία μιας απογραφής της εποχής εκείνης, βρέθηκε ότι 11,5% των Ελλήνων κατοίκων και 5,5% των Εβραίων ανήκαν στην ανώτερη κατηγορία των φορολογουμένων, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «πλούσιοι»· 58,5% των Ελλήνων και 20% των Εβραίων ανήκαν στη μεσαία κατηγορία, των «ευπόρων»· 30% των Ελλήνων και 77% των Εβραίων στην τρίτη, των «φτωχών». Υπήρχε και ένα ποσοστό κατοίκων που ήταν τελείως άποροι, ανάπηροι ή γέροι, και δεν φορολογούνταν.

Οι περισσότεροι πλούσιες χριστιανικές συνοικίες ήταν αυτές του Αγίου Αθανασίου και του Αγίου Νικολάου, στο κέντρο της πόλης, και οι πιο φτωχές της Λαγουδιανής και της μονής Βλατάδων στην άνω πόλη.

Παιδεία

Λίγα λόγια για τα δημόσια ιδρύματα για τα οποία έχουμε πληροφορίες.

Η παιδεία δεν αποτελούσε μέλημα του κράτους. Για τα σχολεία φρόντιζαν οι ίδιοι οι κάτοικοι. Οι Τούρκοι είχαν σχολεία για παιδιά σε πολλά τζαμιά. Οι δάσκαλοι πληρώνονταν από τα βακούφια, αφιερώματα μουσουλμάνων για φιλανθρωπικούς σκοπούς, που υπήρχαν πολλά στη Θεσσαλονίκη και στα οποία ανήκε ένας τεράστιος αριθμός σπιτιών και καταστημάτων. Τα παιδιά μάθαιναν να αποστηθίζουν κεφάλαια από το κοράνι, που ήταν γραμμένο στα αραβικά και δεν το καταλάβαιναν, λίγη γραφή και αριθμητική. Οι μεντρεσέδες, κι αυτοί εξαρτήματα των τζαμιών, ήταν ανώτερες σχολές· σ' αυτές δινόταν η κλασική ισλαμική παιδεία: μελέτη και ερμη-

νεία του Κορανίου και του ιερού ισλαμικού νόμου. Οι σπουδαστές στεγάζονταν και τρέφονταν από τα έσοδα των βακουφίων, και απαλλάσσονταν από στρατιωτικές υποχρεώσεις και φόρους. Πρωτοστατούσαν όμως σε πολλές εξεγέρσεις του λαού, όταν κυρίως οι τιμές των τροφίμων ανέβαιναν πολύ.

Λίγες είναι οι πληροφορίες για τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη. Κι αυτά έπρεπε να συντηρούνται από τους ίδιους τους κατοίκους. Γνωρίζουμε ότι κατά το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα δίδασκαν μερικοί δάσκαλοι. Το 1593 οι Ορθόδοξοι μητροπολίτες αποφάσισαν σε σύναξή τους να πάρουν μέτρα για την τόνωση της παιδείας. Έλειπαν ωστόσο και τα χρήματα και οι δάσκαλοι. Κατά τον 18ο αιώνα πάντως υπήρχε ελληνική σχολή στη Θεσσαλονίκη, που το 1760 ονομάστηκε Ελληνομουσείο, καθώς και ένα σχολείο ακόμη. Η ελληνική σχολή έκλεισε από το 1821 ως το 1826. Λειτουργούσε πάντως το 1835 στη συνοικία Αγίου Αθανασίου, και το 1870 μετατράπηκε σε Γυμνάσιο. Κατά την πυρκαγιά του 1890 κάηκε, και χτίστηκε νέο Γυμνάσιο στην Εγνατία, κοντά στην Παναγούδα, που υπάρχει και σήμερα. Από τα μέσα του 19ου αιώνα λειτουργούσε και Παρθεναγωγείο, ισότιμο με γυμνάσιο. Τα ελληνικά σχολεία αυξήθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες του ίδιου αιώνα. Τότε λειτουργούσαν δύο γυμνάσια, ένα παρθεναγωγείο, δύο δημοτικά και τρία νηπιαγωγεία. Στις αρχές του 20ού ιδρύθηκαν και άλλα, το ορφανοτροφείο Παπάφη καθώς και μερικά ιδιωτικά σχολεία.

Η παιδεία των Εβραίων ήταν πιο επιμελημένη. Εκτός από τη μεγάλη σχολή του Ταλμούδ-Τορά που αναφέραμε, λειτουργούσαν τον 18ο αιώνα γύρω στα 60 σχολεία. Στο τέλος της τουρκοκρατίας υπήρχαν νέα σχολεία που είχε ιδρύσει η Alliance Israelite, που ιδρύθηκε με ξένα κεφάλαια για να βοηθήσει το εβραϊκό στοιχείο της πόλης, εμπορική και επαγγελματική σχολή, και παρθεναγωγείο.

Κατά τα τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ιδρύθηκαν, για προπαγανδιστικούς ή προσηλυτιστικούς λόγους, αρκετά ξένα σχολεία: γαλλικά, ιταλικά, γερμανικά, αγγλικά, η Αμερικανική Γεωργική Σχολή, καθώς και αρκετών βαλκανικών χωρών: βουλγαρικά, σερβικά ρουμανικά και ένα αρμενικό.

Λουτρά

Στην πόλη, εκτός από το μεγάλο λουτρό του Μπέη, που ήδη έχουμε αναφέρει, χτίστηκαν κι άλλα λουτρά, όπως το Yeni Hamam, το Νέο Λουτρό, πάνω από τον Άγιο Δημήτριο, που πριν από λίγα χρόνια χρησιμοποιόταν ως αίθουσα του κινηματογράφου Αίγλη, τα γνωστά ως λουτρά Φοίνιξ στο δυτικό μέρος της πόλης, το Λουτρό των Εβραίων, ή Λουτρό της Αγοράς που υπάρχει και σήμερα κοντά στα Λουλουδάδικα, και άλλα, που δεν σώζονται. Συνολικά ήταν εννιά. Όλα ήταν βακούφια. Μερικά από αυτά ήταν διπλά, είχαν δηλαδή ένα τμήμα για άντρες και ένα για γυναίκες, ή λειτουργούσαν μόνο για γυναίκες ορισμένες μέρες την εβδομάδα. Γι' αυτές, μια επίσκεψη στο χαμάμ ήταν σωστή γιορτή. Πήγαιναν με τα παιδιά τους, με φαγητά, γλυκά και σερμπέτια, και περνούσαν εκεί όλη τη μέρα με την παρέα τους. Ήταν μια κοινωνική εκδήλωση, που δεν την έβρισκαν πουθενά αλλού. Πολλά συνοικέσια επίσης ξεκινούσαν από μια τέτοια ευκαιρία, όπου οι μανάδες των παλικαριών μπορούσαν να γνωρίσουν τις υποψήφιες νύφες και να διαλέξουν την κατάλληλη, κατά τη γνώμη τους, για τον γιο τους.

Υδρευση

Την ύδρευση της πόλης, πάντοτε προβληματική, εξασφάλιζαν το βυζαντινό υδραγωγείο του Χορτιάτη, που ο κύριος αγωγός του περνούσε από τη δεξαμενή της μονής Βλατάδων, και το υδραγωγείο του Λεμπέτ, που κατασκευάστηκε γύρω στο 1524. Το νερό όμως διοχετεύονταν μόνο στα τζαμιά, τα λουτρά, τα χάνια, τις φυλακές, τα δημόσια κτίρια και σε αρκετά αρχοντικά Τούρκων, λίγα χριστιανικά σπίτια, κι ακόμα πιο λίγα εβραϊκά. Όλοι οι άλλοι κάτοικοι έπρεπε να παίρνουν νερό από τις συνοικιακές βρύσες που είχαν κατασκευάσει Τούρκοι. Οι περισσότερες βρίσκονταν στις τουρκικές συνοικίες, λίγες στις χριστιανικές, κι ελάχιστες στις εβραϊκές. Πολλές ανήκαν σε κάποιο βακούφι, και έπρεπε να πληρώνει κανείς για να πάρει νερό ένα μικρό ποσό σε κάποιον που ενοικίαζε τη βρύση.

Διασκέδαση

Λίγες ήταν οι διασκεδάσεις που πρόσφερε η ζωή στην πόλη. Τα καφενεία και οι ταβέρνες έδιναν μια μικρή ανάπαυλα στην καθημερινή ζωή του ανδρικού πληθυσμού. Ευκαιρίες για κάποια οργανωμένη διασκέδαση ήταν οι θρησκευτικές εορτές με τα πανηγύρια τους, και οι γιορτές και οι συνεστιάσεις των συντεχνιών, που τις περισσότερες φορές γίνονταν έξω από τα τείχη της πόλης, στο κοντινό δάσος του Σείχ-Σού. Το μοναδικό θέαμα που είχαν ήταν ο Καραγκιόζης, κι αυτός αποκλειστικά για άντρες. Μόνο στις τελευταίες δεκαετίες της τουρκοκρατίας άρχισαν να εμφανίζονται θέατρα, όπου έδιναν παραστάσεις ξένοι θίασοι, καφωδεΐα, χορευτικά κέντρα, και λέσχες.

Αλλαγές από τα μέσα του 19ου αιώνα

Από τα μέσα του 19ου αιώνα η κατάσταση άρχισε να αλλάζει στη Θεσσαλονίκη. Εκτός από μεγάλο εξαγωγικό κέντρο, η πόλη έγινε στα Βαλκάνια το κυριότερο μετά την Κωνσταντινούπολη, λιμάνι εισαγωγής βιομηχανοποιημένων ευρωπαϊκών προϊόντων. Η αγορά άρχισε σιγά σιγά να μεταμορφώνεται και ως το τέλος του αιώνα είχε αποκτήσει ολότελα διαφορετική μορφή. Πολλές συντεχνίες έπαψαν να λειτουργούν, και τα προϊόντα τους αντικαταστάθηκαν με άλλα, φτηνότερα και καλύτερης ποιότητας. Νέα επαγγέλματα αναπτύχθηκαν, και τα πρώτα εργοστάσια έκαναν την εμφάνισή τους. Έγινε δυνατή η επένδυση μεγάλων κεφαλαίων, ιδρύθηκαν ιδιωτικές τράπεζες, κυρίως από μεγάλους κεφαλαιούχους, όπως ήταν οι Μοδιάνο και οι Αλατίνι. Ιδρύθηκε η Οθωμανική Τράπεζα, και η Τράπεζα της Ανατολής. Χαράχτηκαν νέοι δρόμοι, και γύρω στο 1870 με 1890, σιδηροδρομικές γραμμές ένωσαν την πόλη με την Κεντρική Ευρώπη και την πρωτεύουσα, και τέλος κατασκευάστηκε νέο λιμάνι. Το εμπόριο αναπτύχθηκε προς όλες τις κατευθύνσεις, κυρίως όμως προς τα μεγάλα ευρωπαϊκά λιμάνια. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, ενώ το 1836 είχαν μπει στο λιμάνι της πόλης πλοία συνολικά 25 χιλιάδων τόνων, το 1869 αυτά είχαν αυξηθεί σε 243 χιλιάδες τόνους. Η πόλη ενώνεται με τον υπόλοιπο κόσμο με τηλέγραφο και ταχυδρομεία.

Χτίστηκαν νέα διοικητικά κτίρια πάνω σε ευρωπαϊκά πρότυπα: το Διοικητήριο, το σημερινό Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, τα διοικητικά κτίρια που χτίστηκαν στη Λεωφόρο Χαμιδιέ, τη

σημερινή Εθνικής Αμύνης, και το τελωνείο στο λιμάνι· η πόλη απλώθηκε πέρα από τα παλιά της τείχη, που γκρεμίστηκαν σε μεγάλη έκταση. Μια νέα συνοικία, η Χαμιδιέ ή των Πύργων, αναπτύχθηκε κατά μήκος της παραλίας ανατολικά από την παλιά πόλη, με μεγάλα, αρχοντικά σπίτια, όπου έμεναν οι πιο πλούσιοι κάτοικοι, χωρίς θρησκευτική ή εθνική διάκριση. Δυτικά από την πόλη αναπτύχθηκε η συνοικία Τσαϊρ, με πολλά χάνια, καταστήματα και εργαστήρια. Σ' αυτή δημιουργήθηκε και ο Εθνικός Κήπος της πόλης, γνωστός και ως Μπεσ Τσινάρ (Πέντε Πλάτανοι), και αργότερα ως Κήπος Πριγκίπων, και χτίστηκε ο πρώτος σιδηροδρομικός σταθμός και πολλά εργοστάσια.

Την ίδια εποχή αρχίζει η χρήση γκαζιού και αργότερα ηλεκτρισμού, καθώς και η χρήση των τραμ, πρώτα ιππήλατων και μετά ηλεκτροκίνητων. Χάρη στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της τουρκικής κυβέρνησης, λειτουργεί από τότε σημαντικός αριθμός εκσυγχρονισμένων σχολείων: δημοτικά και νηπιαγωγεία, γυμνάσια, ημιγυμνάσια, παρθεναγωγεία, εμπορικές σχολές, και το περίφημο İdadiye, για την εκπαίδευση υποψήφιων υπαλλήλων του δημοσίου. Στο κτίριό του στεγάστηκε για πολλά χρόνια το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Οι εθνότητες που ζούσαν στην πόλη, όπως αναφέρθηκε, δημιουργούν τα δικά τους σχολεία. Αρχίζουν να λειτουργούν τυπογραφεία και να εκδίδονται εφημερίδες. Ιδρύονται πολλοί μουσικοί, αθλητικοί και φιλανθρωπικοί σύλλογοι και κοινωφελή ιδρύματα, το Παπάφειο ορφανοτροφείο, γηροκομείο και νοσοκομεία.

Στο τέλος της Τουρκοκρατίας η Θεσσαλονίκη έγινε επιτέλους το διοικητικό κέντρο μιας περιοχής που περιέκλειε ολόκληρη τη Μακεδονία. Ταυτόχρονα ήταν η έδρα στρατιωτικού σώματος, από το οποίο ξεκίνησε το κίνημα των Νεοτούρκων, που οδήγησε στην κατάργηση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τη δημιουργία του νέου τουρκικού κράτους. Οι βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-13 έδωσαν τέλος στη οθωμανική περίοδο της Σαλονίκης, που έγινε πάλι Θεσσαλονίκη και η δεύτερη πόλη του νέου ελληνικού κράτους.

Τι μένει σήμερα από την εποχή εκείνη; δυο τρία τζαμιά, άλλα τόσα λουτρά, μισός μιναρές, το μπεζεστένι, μερικά δημόσια κτίρια. Και η ανάμνησή της. Ας τα διαφυλάξουμε, σαν τα μνημεία μιας περιόδου της ιστορίας της πόλης μας.

ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΕΛΛΗΝΕΣ	ΤΟΥΡΚΟΙ	ΕΒΡΑΙΟΙ
ΤΡΟΦΙΜΑ			
ΣΑΜΟΛΑΔΑΔΕΣ			
ΣΤΑΦΙΔΕΜΠΟΡΟΙ			
ΑΡΤΟΠΟΙΟΙ			
ΠΟΤΟΠΟΙΟΙ			
ΜΑΚΑΡΟΝΟΠΟΙΟΙ			
ΨΑΡΑΔΕΣ			
ΧΑΣΑΠΗΔΕΣ			
ΜΑΓΕΙΡΟΙ			
ΣΤΡΑΓΑΛΑΤΖΗΔΕΣ			
ΧΑΛΒΑΤΖΗΔΕΣ			
ΠΩΛΗΤΕΣ ΜΠΟΖΑ			
ΜΠΑΚΑΛΗΔΕΣ			
ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΣ			
ΑΛΕΥΡΑΔΕΣ			
ΓΙΑΟΥΡΤΣΗΔΕΣ			
ΠΩΛΗΤΕΣ ΜΠΟΥΡΕΚΙΩΝ			
ΠΩΛΗΤΕΣ ΦΡΟΥΤΩΝ			
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΡΙΘΑΡΙΟΥ			
ΤΥΡΟΠΟΙΟΙ			
ΚΑΦΕΚΟΠΤΕΣ			
ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ-ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΟΙΙΑ			
ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΟΙ			
ΡΑΦΤΕΣ			
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΤΣΟΧΑΣ			
ΚΛΩΣΤΟΠΟΙΟΙ			
ΕΤΟΙΜΑ ΕΝΔΥΜΑΤΑ			
ΚΑΛΤΣΟΠΟΙΟΙ			
ΠΕΤΣΕΤΟΠΟΙΟΙ			
ΠΕΠΛΟΠΟΙΟΙ			
ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΟΙ			
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΣ			
ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΟΙΟΙ			
ΜΠΑΛΩΜΑΤΗΔΕΣ			

ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΕΛΛΗΝΕΣ	ΤΟΥΡΚΟΙ	ΕΒΡΑΙΟΙ
ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑ			
ΠΕΤΑΛΩΤΕΣ			
ΚΑΛΑΙΤΖΗΔΕΣ			
ΜΕΤΑΠΩΛΗΤΕΣ ΠΑΛΑΙΟ-ΣΙΔΗΡΙΚΩΝ			
ΤΕΝΕΚΕΤΖΗΔΕΣ			
ΚΛΕΙΔΑΡΑΔΕΣ			
ΣΙΔΕΡΑΔΕΣ			
ΚΑΖΑΝΤΖΗΔΕΣ			
ΔΙΑΦΟΡΑ			
ΙΧΘΥΟΠΩΛΕΣ			
ΚΑΛΑΘΟΠΛΕΚΤΕΣ			
ΟΡΝΙΘΟΠΩΛΕΣ			
ΕΜΠΟΡΟΙ ΑΛΟΓΩΝ			
ΧΡΥΣΟΧΟΟΙ			
ΜΠΟΓΙΑΤΖΗΔΕΣ			
ΜΑΝΑΒΗΔΕΣ			
ΚΗΡΟΠΟΙΟΙ			
ΣΑΡΑΦΗΔΕΣ			
ΠΑΛΙΑΤΖΗΔΕΣ			
ΠΡΑΜΑΤΕΥΤΑΔΕΣ			
ΥΑΛΟΠΟΙΟΙ			
ΚΑΠΝΟΠΩΛΕΣ			
ΣΑΠΟΥΝΟΠΟΙΟΙ			
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΣ			
ΤΕΛΛΗΔΕΣ			
ΞΥΛΕΜΠΟΡΟΙ			
ΛΟΥΤΡΑΡΗΔΕΣ			
ΠΑΠΛΩΜΑΤΑΔΕΣ			
ΚΑΦΕΤΖΗΔΕΣ			
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΚΑΘΙΣΜΑΤΩΝ, ΚΙΒΩΤΙΩΝ			
ΣΑΜΑΡΟΠΟΙΟΙ			

ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟ 1835-36

ΜΕΡΟΚΑΜΑΤΑ				
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΠΑΡΑΔΕΣ	ΕΥΡΩ		
ΞΥΛΟΥΡΓΟΣ	200	50		
ΞΥΛΟΥΡΓΟΣ Β	140	35		
ΤΣΙΡΑΚΙ	60	15		
ΧΤΙΣΤΗΣ	140	35		
ΧΤΙΣΤΗΣ Β	90	22.5		
ΤΣΙΡΑΚΙ	60	15		
ΤΙΜΕΣ				
ΕΙΔΟΣ	ΟΚΑ	ΚΙΛΟ	ΣΗΜΕΡΑ	
	ΠΑΡΑΔΕΣ	ΕΥΡΩ		
ΨΩΜΙ ΑΣΠΡΟ	23	5.75	4.49	1.50
ΨΩΜΙ ΚΟΙΝΟ	17	4.25	3.32	
ΜΠΟΥΓΑΤΣΑ	90	22.50	17.58	9.00
ΤΣΟΥΡΕΚΙ ΓΕΜΙΣΤΟ	90	22.50	17.58	
ΚΟΥΛΟΥΡΙ	50	12.50	9.77	
ΚΡΕΑΣ ΑΡΝΙΣΙΟ	70	17.50	13.67	10.00
ΓΑΛΑ	13	3.25	2.54	1.45
ΤΥΡΙ ΦΕΤΑ	38	9.50	7.42	7.00
ΓΙΑΟΥΡΤΙ	12	3.00	2.34	3.18
ΓΙΑΟΥΡΤΙ ΤΣΑΝΑΚΑΣ	16	4.00	3.13	
ΚΑΙΜΑΚΙ	200	50.00	39.06	
ΒΟΥΤΥΡΟ	240	60.00	46.88	10.00
ΕΛΑΙΟΛΑΔΟ	320	80.00	62.50	3.30
ΣΗΣΑΜΕΛΑΙΟ	150	37.50	29.30	
ΚΑΦΕΣ ΑΨΗΤΟΣ	260	65.00	50.78	
ΚΑΦΕΣ ΑΛΕΣΜΕΝΟΣ	390	97.50	76.17	10.00
ΜΕΛΙ	84	21.00	16.41	9.20
ΡΥΖΙ	70	17.50	13.67	3.00
ΡΕΒΥΘΙΑ	34	8.50	6.64	2.50
ΦΑΣΟΛΙΑ	40	10.00	7.81	2.00
ΓΥΦΤΟΦΑΣΟΥΛΑ	24	6.00	4.69	1.50
ΦΑΚΗ	28	7.00	5.47	2.00
ΚΟΥΚΙΑ	26	6.50	5.08	
ΚΡΕΜΜΥΔΙΑ	14	3.50	2.73	0.60
ΞΥΔΙ	30	7.50	5.86	1.00
ΕΛΙΕΣ	60	15.00	11.72	5.00
ΑΛΑΤΙ	12	3.00	2.34	0.80
ΜΗΛΑ	36	9.00	7.03	1.00
ΠΡΑΣΑ	5	1.25	0.98	1.00

ΤΙΜΕΣ				
ΕΙΔΟΣ	ΟΚΑ	ΚΙΛΟ	ΣΗΜΕΡΑ	
	ΠΑΡΑΔΕΣ	ΕΥΡΩ		
ΠΑΝΤΖΑΡΙΑ	5	1.25	0.98	
ΓΙΑΡΜΑΔΕΣ	10	2.50	1.95	
ΜΕΛΙΤΖΑΝΕΣ	1	0.25	0.20	1.00
ΚΑΡΠΟΥΖΙΑ	5	1.25	0.98	
ΠΕΠΟΝΙΑ	6	1.50	1.17	
ΣΤΑΦΙΔΕΣ ΞΑΝΘΕΣ	65	16.25	12.70	3.30
ΣΤΑΦΙΔΕΣ ΜΑΥΡΕΣ	42	10.50	8.20	3.65
ΣΤΑΦΙΔΕΣ ΠΑΤΡΑΣ	36	9.00	7.03	
ΣΥΚΑ ΞΕΡΑ	54	13.50	10.55	
ΣΥΚΑ ΚΟΥΤΙΟΥ	160	40.00	31.25	
ΣΥΚΑ ΚΑΤΩΤΕΡΑ	60	15.00	11.72	
ΣΥΚΑ ΣΑΚΟΥΛΑΣ	35	8.75	6.84	
ΧΑΡΟΥΠΙΑ	18	4.50	3.52	
ΧΑΡΟΥΠΙΑ ΣΑΜΟΥ	32	8.00	6.25	
ΦΥΣΤΙΚΙΑ	320	80.00	62.50	15.00
ΑΜΥΓΔΑΛΑ	340	85.00	66.41	16.00
ΣΑΠΟΥΝΙ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	240	60.00	46.88	
ΣΑΠΟΥΝΙ ΧΑΝΙΩΝ	220	55.00	42.97	
ΣΑΠΟΥΝΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ	200	50.00	39.06	6.16
ΚΕΡΙ	180	45.00	35.16	
ΚΑΝΤΑΙΦΙ	38	9.50	7.42	
ΧΑΛΒΑΣ	168	42.00	32.81	7.32
ΧΑΛΒΑΣ ΜΕ ΠΕΤΙΜΕΖΙ	140	35.00	27.34	
ΣΤΡΑΓΑΛΙΑ	60	15.00	11.72	5.50
ΖΑΧΑΡΩΤΑ ΡΩΜΙΩΝ	360	90.00	70.31	
ΖΑΧΑΡΩΤΑ ΕΒΡΑΙΩΝ	320	80.00	62.50	
ΡΕΤΣΕΛΙΑ	200	50.00	39.06	
ΚΑΡΒΟΥΝΑ	5.6	1.40	1.06	
ΚΑΡΒΟΥΝΑ ΣΕΡΡΩΝ	6	1.50	1.17	
ΚΑΡΒΟΥΝΑ ΓΑΛΑΤΙΣΤΑΣ	6.4	1.60	1.25	
ΚΑΡΒΟΥΝΑ ΧΟΡΤΙΑΤΗ	4.8	1.20	0.94	
ΚΑΥΣΟΞΥΛΑ	30	7.50	5.86	

Βιβλιογραφία

Βακαλόπουλου, Ε. Α. *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1983.

Δημητριάδη, Β. *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1983.

Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη, Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1985.

Θεσσαλονίκη 1850-1918. Η «πόλη των Εβραίων» και η αφύπνιση των Βαλκανίων, Εκάτη, Αθήνα 1994.

Χεκίμογλου, Ε. *Θεσσαλονίκη, Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος*, Έκφραση, Θεσσαλονίκη 1996.

Δημητριάδη, Β. *Η Θεσσαλονίκη της Παρακμής*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.

Mazower, M. *Salonika, City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Harper Collins, London 2004.

Χατζόπουλος, Κ. Κ. (επιμ.) *Βιβλιογραφία της Θεσσαλονίκης, κοινωνικός, οικονομικός και πολιτικός βίος, τέχνη και πολιτισμός*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1987.